

39. Klâsik Türk edebiyatında Esmâü'l-Hüsna şerhleri ve müellifi bilinmeyen mensur bir örneği

İlyas KAYAOKAY¹

APA: Kayaokay, İ. (2022). Klâsik Türk edebiyatında Esmâü'l-Hüsna şerhleri ve müellifi bilinmeyen mensur bir örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 619-643. DOI: 10.29000/rumelide.1192655.

Öz

Esmâü'l-hüsna tabiri, kültür ve inancımızda özel bir ad olarak Allah'ın doksan dokuz ismini kapsamaktadır. Kur'an'da dört âyette de vurgulandığı üzere şüphesiz en güzel isimler onundur. Arap, Fars ve Türk-İslam edebiyatında, Allah'ın doksan dokuz ism-i şerifinin manalarının izah edildiği, onları sayıp ezberlemenin meziyet ve değerlerinden söz eden manzum yahut mensur şekilde tertip edilmiş esmâü'l-hüsna şerhleri vardır. Türk edebiyatındaki esmâü'l-hüsna şerhleri tevhid ve münâcâtlardan sonra Allah'ı konu edinen en önemli edebî tür olup dört şekilde karşımıza çıkar. Bunlar; isimleri yalnızca sayıp sıralayanlar, şerh edenler, muamma ve havass türündedir. Bu makalede, genel olarak esmâü'l-hüsna hakkında bilgi verildikten sonra Türk edebiyatında tespit edilebilen bu türdeki manzum ve mensur eserlerin kronolojik listesi verilerek kısaca tanıtımı yapılmıştır. Bu sayede türle alakalı yıllardır tekrar eden bilgi yanlışları da tashih edilmiştir. Ardından, daha evvel bilinmeyen ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde kayıtlı, müellifi ve ne zaman yazıldığı meçhul mensur bir esmâü'l-hüsna şerhinin tanıtımı ve Arap harflerinden Latin alfabesine transkripsiyonlu aktarımı yapılarak tür literatürüne katkı sağlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Esmâü'l-hüsna, Şerh, Havass, Mensur.

Esmâü'l-Hüsna explanations in Classical Turkish literature and an example of prose with an unknown author

Abstract

The term esmâü'l-husna used for the names of Allah includes ninety-nine names of Allah in our culture and belief. As it is emphasized in the four verses of the Qur'an, the most beautiful names are undoubtedly Allah's. In Arabic, Persian and Turkish-Islamic literature, there are esmâü'l-hüsna commentaries in verse or prose, in which the meanings of the ninety-nine names of Allah are explained, and the merits and values of counting and memorizing them. The esmâü'l-hüsna annotations in Turkish literature are the most important literary genre that deals with Allah after tawhid and munajats and appear in four forms. These; Those who only enumerate and list the names, who make annotations, are of the type of enigma and havass. In this article, after giving information about the esmâü'l-hüsna genre in general, a chronological list of poetic and prose works in this genre that can be identified in Turkish literature is briefly introduced. In this way, repetitive information errors related to the species have been corrected for years. Afterwards, a contribution to the genre literature was made by introducing an esmâü'l-hüsna commentary, which was not known before and

¹ Dr. Arş. Gör., Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD (Tunceli, Türkiye), kayaokay_2323@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8544-2307 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 10.09.2022-kabul tarihi: 20.10.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1192655]

registered in the Istanbul University Rare Works Library, and whose author was not known, and its transcription from Arabic letters to the Latin alphabet.

Keywords: Classical Turkish Literature, Esmâü'l-hüsnâ, Commentary, Havass, Prose.

Giriş

Arapça “isim” kökünden müştak “esmâ” (isimler) ile yine Arapça “hüsn” (güzel) kelimesinin ism-i tafidili “hüsnâ” (en güzel) kelimelerinin terkihiyle oluşan “esmâü'l-hüsnâ” yahut esmâ-i hüsnâ (en güzel isimler) tabiri, Kurân’da Araf, Tâhâ, İsrâ ve Haşr surelerinde olmak üzere dört âyette² geçmektedir ve Cenâb-ı Allah’a atfedilen isimlerin tamamını kapsayacak şekilde kullanılmaktadır (Daha fazla bilgi için bk. Topaloğlu, 1995: 404-418).

Allah’ın yüzlerce ismi vardır ancak Ebû Hüreyre’nin hadisinde, bu rakamın doksan dokuz olduğu ifade edildiği için inancımızda ve kültürümüzde doksan dokuz isminin olduğu genel kabul görmüştür. Hadis kitaplarından Buhari ve Müslim’de Allah’ın doksan dokuz isminin olduğu ifade edilir. Yalnızca Tirmizî ve İbn Mâce bu doksan dokuz ismin listesini verir. İki rivayette de bazı farklılıklar olup daha ziyade Tirmizî’nin verdiği liste ve sıralama kabul görmüştür (Dilek, 2003: 91). Bu isimlerden birinin “İsm-i Azam” olduğu âlimlerce tartışılmakta ve o ismin “Allâh” olduğu düşünülmektedir. “Kulun Allah karşısındaki aciziyet, fakriyet ve küçüklüğünün idrakiyle Allah’ın vasıflarını bilmesine vesile olması, hayatta karşılaşılan çeşitli durumlarda iltica kaynağı olması ve duanın kabul edilmesi için anahtar vazifesi görmesi vb. sebeplerle esmâü'l-hüsnânın öğrenilmesi ve öğretilmesinin ehemmiyeti daima dile getirilmiştir” (Kuzubaş, 2019: 242). Esmâü'l-hüsnâ’da yer alan ism-i şerifler şunlardır:

Allâh, er-Rahmân, er-Rahîm, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mü’min, el-Müheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Hâlık, el-Bârî, el-Musavvir, el-Gaffâr, el-Kahhâr, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-Alîm, el-Kâbız, el-Bâsit, el-Hâfız, er-Râfi, el-Muiz, el-Müzil, es-Semî, el-Basîr, el-Hakem, el-Adl, el-Latîf, el-Habîr, el-Halîm, el-Azîm, el-Gafûr, eş-Şekûr, el-Alîy, el-Kebîr, el-Hafiz, el-Mukît, el-Hasîb, el-Celîl, el-Kerîm, er-Rakîb, el-Mucîb, el-Vâsi, el-Hakîm, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Bâis, eş-Şehîd, el-Hak, el-Vekîl, el-Kaviyy, el-Metîn, el-Velî, el-Hamîd, el-Muhsî, el-Mübdî, el-Muîd, el-Muhyî, el-Mümît, el-Hayy, el-Kayyûm, el-Vâcid, el-Mâcid, el-Vâhid, el-Ehad, es-Samed, el-Kâdir, el-Muktedir, el-Mukaddim, el-Muahhir, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Vâlî, el-Müteâlî, el-Berr, et-Tevvâb, el-Müntakim, el-Afüvv, er-Raûf, Mâlikü'l-Mülk, Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm, el-Muksit, el-Câmi, el-Ganî, el-Muğni, el-Mâni, ed-Dâr, en-Nâfi, en-Nûr, el-Hâdî, el-Bedî, el-Bâkî, el-Vâris, er-Reşîd, es-Sabûr (Paksoy, 2011: 95-96).

Türk-İslam edebiyatında, Allah’ın doksan dokuz ism-i şerifinin manalarının izah edildiği, onları sayıp ezberlemenin meziyet ve değerlerinden söz eden manzum yahut mensur şekilde tertip edilmiş esmâü'l-hüsnâ şerhleri vardır. “Esmâ-i hüsnânın Türkçeye birebir tam tercüme edilmesinin neredeyse mümkün olmayışı, mana ve medlûlü ile ilgili bazı izahlar yapılmasını gerekli kılmıştır. Hem Arap edebiyatında zaten var olan esmâ-yı hüsnâ şerh geleneği hem de Türkçeye çevirirken açıklama yapma mecburiyeti İslamî Türk edebiyatında esmâ-i hüsnâ ile ilgili şerhlerin yazılmasına zemin oluşturmuştur” (Öztürk, 2019: 33). Esmâü'l-hüsnâlar “arasında tefeülle ilgili yazılan eserler olduğu gibi Cenâb-ı Hakk’ın sıfat ve

² Araf Süresi, 180. âyet (En güzel isimler Allah’ındır. O’na o güzel isimleriyle dua edin ve O’nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır.)
İsrâ Süresi, 110. âyet (De ki: “(Rabbini) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O’nundur.)
Tâhâ Süresi, 8. âyet (Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. En güzel isimler O’nundur.)
Haşr Süresi, 24. âyet (O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah’tır. Güzel isimler O’nundur.)

isimlerinin anlatıldığı mürettep ve alfabetik sırayla tanzim edilmiş muammalar, bunların şerh ve çözümleri de telif edilmiştir” (Kiraz, 2018: 1008). Öztürk, manzum ve mensur ayırmaksızın bu konudaki eserleri;

1. Esmâ-i hüsnâyı sayıp sıralayanlar
2. Esmâ-i hüsnâ şerhleri
3. Esmâ-i hüsnâ muammaları
4. Esmâ-i hüsnânın havassı (hususiyetleri)³

şeklinde dört başlık altında tasnif eder (2019: 27). Dinî-tasavvufî muhtevalı bazı edebî türlerin teşekkülünde hadis ve âyetlerin de tesirinin olduğu bilinmektedir. “Kırk hadis” türü örneğinde olduğu gibi “esmâü'l-hüsna”ların da ortaya çıkmasında bazı hadislerin etkisi olduğu muhakkaktır. Özellikle metinlerde de sık geçen “men aḥṣāhā deḥale'l-cenne” şeklindeki bir hadise göre; Allah'ın doksan dokuz ismini okuyup, ezberleyen bir kimsenin cennete gideceği bildirilir. Şair ve müellifler, bu hadisin müjdesine nail olabilmek için bu sahada pek çok eser tertip etmiştir. Bir diğer gâye; Allah'ın üstün vasıf ve sıfatlarının halk tarafından daha iyi idrak edilmesi içindir. Bundan ötürü, daha sarıh bir Türkçe ile kaleme alınan esmâü'l-hüsna şerhleri yahut tercümelere; tevhid ve münâcâtlardan sonra Cenâb-ı Hakk'tan müstakil olarak bahseden en önemli edebî türdür.

1. Klasik Türk Edebiyatındaki Esmâü'l-Hüsna Şerhi Türündeki Eserler

1.1. Manzum Eserler

Manzum esmâü'l-hüsna, kaside, mesnevi gibi nazım şekilleri içinde bir bölüm hâlinde yer alabileceği gibi müstakil olarak da görülebilir. Bazen de bu eserler kırk hadis örneklerinde olduğu gibi kıt'a nazım şekliyle nazmedilir. Bugüne kadar yapılan çalışmaları esas alarak ulaşılabildiğimiz türe ait Türkçe⁴ manzum ve nazım-nesir karışık eserler şunlardır:

1.1.1. Hızır b. Yakub (ö. 1406'dan sonra) - **Cevâhirü'l-Ma'ânî**

H. 809/ M. 1406 yılında yazılan eserde, nazım ve nesir karışık olup bu türün en eski örneklerinden birini teşkil etmektedir (Akın, 2011).

1.1.2. Şeyhoğlu Mustafa (ö. 1496'dan sonra) - **Havâss-ı Esmâ-i Hüsnâ**

Kaynakların çoğunda Kenzül-Küberâ müellifi Şeyhoğlu Mustafa (ö. 1414) ile karıştırılmakta ve eser ona atfedilmektedir. H. 901/M. 1496 yılında yazılan eser, 131 beyitlik bir kasidedir. *Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün* kalıbıyla yazılan havass türündeki şerhin iki yerinde nesir kısmı da vardır (Öztürk, 2015: 188-208).

³ “Kelime ve lugat mânâları dışında Esmâ-i Hüsnâ'nın her birinin ayrı bir özelliğinin olduğu kabul edilir. Bazı dileklerin ve istenilen şeylerin yerine gelmesi, duâların kabul edilmesi için, ya da bazı sıkıntıların gitmesi, hastalıkların geçmesi ve buna benzer hususlar için Allâh'ın bazı isimlerinin belli miktarlarda zikredilmesi gerektiğine, ya da o miktarlarda zikredildiği zaman istenilen yerine geleceğine inanılır. İşte buna "Esmâ-i Hüsnâ'nın havassı (hususiyetleri, özellikleri)" denir (Yılmaz, 1998: 3).

⁴ Arapça ve Farsça kaleme alınmış manzum ve mensur esmâü'l-hüsna listeleri için bkz. Çelik vd., 2020: 199-201

1.1.3. Hüseyin b. Ahmed Sîrozî (ö. 1592'den sonra) - **Faslun Fî Beyân-ı Esmâ-i İlâhi**

Şairin, "Câmiü'l-Envâr 'alâ Tefsîri'l-İhlâs" adlı 10912 beyitlik mesnevisinin 2947-2985 beyitleri arasındaki 39 beyitte, Allah'ın 227 ism-i şerîfi ve sıfatları zikredilmektedir. Kaynaklarda müstakil "esmâ-i hüsnâ şerhi" olarak geçse de tadâd (sayıp, sıralayan) türündedir. Mezkûr bölüm kaside nazım şekliyle yazılmış olup *mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün* kalıbıyla nazmedilmiştir (Düzenli, 2014: 775-779).

1.1.4. Lamiî Çelebi (1472-1532) - **Şerh-i Muammeyât Alâ Esmâ-i Hüsnâ**

Mir Hüseyin'in Farsça yazdığı Esmâ-i Hüsnâ muammalarının şerhi olup nazım-nesir karışıktır (Baş, 1999).

1.1.5. Fezâyî (ö. 1475'den sonra) - **Çihil-Nâm-ı Manzûm**

Havass özelliği taşıyan eserde kırk esmânın özelliği ve hususları anlatılmıştır. *Fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıplı mesnevi, 229 beyitten müteşekkildir (Kiraz, 2018: 999-1034; Şenödeyici, 2022).

1.1.6. Şirvanlı Hatiboğlu Habibullah (ö. 1512'den sonra) - **Esmâ-i Hüsnâ Şerhi**

1512 yılında yazılan eser havass özelliği taşımaktadır. 202 beyit kadar olan *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla nazmedilen mesnevide Allah'ın doksan dokuz ismi, ikişer beyitle şerh edilmiştir (Ceyhan, 2016: 13-54).

1.1.7. Bursalı Subhî Mehmed (ö. 16. yy) - **Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi**

1524 yılında tamamlandığı bildirilen 378 beyitlik havass türündeki bu mesnevi, *feilâtün mefâilün feilün* kalıbıyla nazmedilmiştir. Allah'ın isimleri üçer beyitle şerh edilmiştir (Koyuncu, 2014: 175-193). Eserin manzum bölümlerine ek olarak mensur izahlar ve vefklerin eklendiği bilinmeyen bir nüshası da Topkapı Sarayı Müzesi'nde Y. 652 yer numarasıyla kayıtlıdır. Yine, 06 Mil Yz A 1814 demirbaş no'lu bir mecmuanın 61a-63a varakları arasında da bu eserin bilinmeyen bir nüshası kayıtlıdır.

1.1.8. İbn İsa İlyas Saruhanî (1496-1554) - **Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ**

1541 yılında yazılan şerh, havass özelliği taşımaktadır. 868 beyitlik bu mesnevi *mefâilün mefâilün feülün* kalıbıyla yazılmış olup türünün en hacimli örneklerinden birini teşkil etmektedir (Yılmaz, 1998: 1-34; Külekçi, 1997).

1.1.9. Nahîfî (ö. 16. yy) - **Şerh-i Şâfi Esmâü'l-Hüsnâ**

1546-47 yılında yazıldığı bildirilen eser, bir mesnevidir. *Feilâtün mefâilün feilün* kalıbıyla nazmedilen şerh, 429 beyit hacminde olup havass türündedir (Koyuncu, 2015: 121-163).

1.1.10. Abdülmecid b. Nasuh Tosyevî (ö. 1588) - **Matlab-ı A'lâ**

1564 yılında yazılan havass türündeki bu esmâ-i hüsnâ şerhi, nazım-nesir karışık tertip edilmiştir (Sakar, 2016).

1.1.11. 'Alî Çâvîş (17. yy) - **Velehu Sâmihu'llâhi İstiğâse Bi-Esmâ'i'llâhi'l-Hüsnâ Bi'l-Lugati't-Türkiyye**

1650 yılında yazılan 55 beyitlik bu mesnevide, Allah'ın doksan üç ismi zikredilir. Şair, Allah'a seslenirken bazen isimlerinin manasına uygun şekilde yakarıştta bulunur bazen de sadece isimlerini anar. Feilâtün mefâilün feilün kalıbıyla yazılan esmâü'l-hüsna şerhinin, Arapça ve Farsça şerhi de mevcuttur (Çelik vd., 2020: 197-216).

1.1.12. Hâkim Seyyid Mehmed Efendi (ö. 1770) - **Esmâ-i Hüsna Şerhi**

300 beyitten müteşekkil mesnevide isimler üçer beyit ile izah edildikten sonra dört, beş satırlık mensur izahları, havassı ve vefki de verilmiştir. Feilâtün mefâilün feilün kalıbıyla yazılan eserin tek nüshasının Topkapı Sarayı Müzesi'nde Y. 652 yer numarasıyla kayıtlı olduğu bildirilmiştir (Kızılabdullah, 2004). Söz konusu eserin manzum şerh kısımlarının, yukarıda bahsettiğimiz Bursalı Subhî Mehmed'in Esmâü'l-Hüsna Şerhi'yle birebir aynı olduğu tespit edilmiştir. Hâkim Seyyid Mehmed'in mezkûr eserden intihal yaptığı kuvvetle muhtemeldir.

1.1.13. Müftü İbrahim Cecevi (ö. 1785) - **Manzûme fi Esmâillah**

29 beyitten müteşekkil bu kısa manzume, mesnevi nazım şeklinin genel yapısına aykırı olarak mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün kalıbıyla yazılmıştır. Manzumede altmış altı ism-i şerfin şerhi yapılmıştır (Süslü, 2020: 42-57).

1.1.14. Şâkir Ahmed Paşa (ö. 1819) - **Ravz-ı Verd**

479 beyit hacmindeki mesnevi, feilâtün mefâilün feilün kalıbıyla yazılmıştır. Havass türündeki eserin ismi, ebcedle yazılış tarihini de bildirmektedir. Buna göre H. 1216/ M. 1801-2 tarihinde tamamlanmıştır (Akaryalı, 2000; Özkay, 2006: 216).

1.1.15. Hamdî Efendi (ö. 19. yy) - **Arz-ı Hâcât-Manzûm Esmâ-i Hüsna Şerhi**

Çeşitli nazım şekillerinden müteşekkil olup her isim ayrı manzumelerde şerh edilmiştir. Mesnevi, murabba, koşma ve gazel gibi çeşitli nazım şekilleri kullanılmış tür içerisindeki en farklı örneği teşkil etmektedir. (Yılmaz, 2014).

1.1.16. İsmail Sâdık Kemâl b. Muhammed Vecihi Paşa (1828-1892) - **Esmâ-i Hüsna ve Akaid Şerhi**

1867-68 yılında basılan "Âsâr-ı Kemâl" adlı eserinin içinde yer alan feilâtün feilâtün feilâtün feilün kalıbıyla yazılmış 76 beyitlik bir elifiye kasidesidir (Şener, 1987: 227-240).

1.1.17. Trabzonlu İbrahim Cûdî (1863-1926) - **el-Kenzü'l-Esmâ Fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsna**

H. 1325/ M. 1907 yılında basılmış 55 sayfalık matbu hâldeki bu mesnevide doksan dokuz ismin şerhi yapılmıştır.

1.1.18. Bıçakçı-zâde İsmâ'il Hakkı b. Osmân İzmirî (1861-1933'ten sonra) - **Manzume-i Esmâ-i Hüsna**

Kaynaklarda manzum esmâü'l-hüsna şerhleri arasında gösterilen bu eserin tespit edilebilen tek nüshası, İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Demirbaş No: 1335'de yer almaktadır. Kütüphane kaydına göre; 28 yapraklık eser, 1933 yılında yazılmıştır.

1.1.19. Abdurrahman Sâmî Saruhanî (1879-1934) - **Kasîdetü'l-Esmâî'l-Hüsnâ**

31 beyitten müteşekkil eser, müellifin 1334/1915-16 tarihinde tab edilen 30 sayfalık *Vesîletü'l-Kübrâ Şerh-i Esrâr-ı Esmâü'l-Hüsnâ* adlı eserinin sonunda yer almaktadır. Kaside, *mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün* kalıbıyla yazılmıştır ve beyitlerde yalnızca Allah'ın isimleri sıralanmıştır (Batur, 2022: 1852-1879).

Sadece divan şiirinde değil halk şiiri⁵ (Şener, 1985b: 357-383) ve çağdaş Türk şiirinde de⁶ esmâü'l-hüsnâ şerhi türünde eserler vardır.

1.2. Mensur Eserler

Klasik Türk edebiyatında mensur tarzda şerhler de mevcuttur. Genel itibariyle mensur eserlerin edebî değeri daha düşük olsa da sâde nesir örneklerini teşkil etmesi bakımından değerlidir. Çok az bir kısmı, seci sanatının gereklerini taşımaktadır. Mensur eserin de bazıları müstakil bazıları eserler içinde bir bölüm hâlinindedir.

Pek çok çalışmada Sinan Paşa'nın *Tazarru-nâme*'sinde bir esmâü'l-hüsnâ şerhinin olduğu ifade edilse de böyle bir bölüm dahi yoktur. Sinan Paşa, konu neyi gerektirmiş ise Allah'ın o isim ve sıfatını kullanmıştır. Şeyh Sabân-ı Velî'ye (ö. 1568) de Türkçe bir esmâü'l-hüsnâ şerhi atfedilmektedir ancak *Vird-i Settâr* adlı Arapça bir eserinin içinde yer alan bir bölümdür. Yine Yahyâ-yı Şirvanî'nin (ö. 1446) de *Vird-i Settâr* adlı eseri Arapça'dır. Şeyhülislam Ebu's-Su'ûd'un (ö. 1574) *Du'â-nâme*'si de esmâü'l-hüsnâ şerhleri arasında zikredilse de yalnızca bir varakın der-kenârında doksan dokuz isim sıralanmıştır. Bu da esere esmâü'l-hüsnâ şerhi özelliği kazandırmaz. Tespit edebildiğimiz Türkçe mensur şerhler şunlardır:

1.2.1. Ahmed-i Dâî (ö. 1421'den sonra) - **Vesîletü'l-Mülûk Fî Ehli's-Sülûk**

Eserin konusu âyete'l-kürsî şerhi olsa da içerisinde esmâü'l-hüsnâ şerhi de mevcuttur. Bu husus eserin başında; "Bu sebepten Âyete'l-kürsî tefsîrin Türkî diline getirüp terceme itdüm. Ve bazı münâsebetle esmâ-i hüsnâ manâsın yazup ve dahı ber-vechile ihtisâr idüp tercüme itdüm" diyerek ifade edilir. Dâî, bazı isimlerin manasını izah ettikten sonra konuyla alakalı kısa "hikâyet"lere de yer vermiştir (Pekçetin, 2010).

1.2.2. Fahreddin Rûmî (ö. 1460) - **Ferâ'idü'l-Le'alî fi-Beyâni Esmâî'l-Hüsnâ**

Şemsüddîn ed-Dimyâtî (ö. 1515)'nin 70 beyitlik manzum esmâü'l-hüsnâsının, beş beyti eksik şerh edilen mensur bir şerhtir (Kuzubaş, 2019).

1.2.3. Abdullâh-ı Simâvî (ö. 1491) - **Şerh-i Esmâ**

Simavlı Abdullah-ı İlâhî'ye atfedilen bu eserin ona ait olup olmadığı kesin değildir. İsimlerin manaları verildikten sonra "kulun bundan nasibi" denilerek insanın yapması gerekenler ifade edilir (Muradoğlu Ağrıkın, 2021).

⁵ Bu konuda kapsamlı bir çalışma Sivasslı Halkbilimci Dr. Doğan KAYA tarafından yayıma hazırlanmaktadır.

⁶ Bu hususta en güzel örneklerinden biri Prof. Dr. Âlim YILDIZ tarafından yayımlanmıştır. Bk. Yıldız, Âlim (2012). *Hû Manzum Esmâü'l-Hüsnâ*, Sivas: Be Yayınları.

1.2.4. Vardarî Hâfız Mahmud (ö. 1635) - **Muhtasar-ı Havass-i Esmâ-i Hüsnâ**

Eser, bir müstakil esmâ-i hüsnâ şerhi olup belirtildiği üzere havass türündedir (Şeref, 2020).

1.2.5. Niyâzî-i Mısırî (ö. 1693) - **Şerh-i Esmâü'l-Hüsna**

Tam bir esmâü'l-hüsna şerhi özelliği taşımamaktadır. Mutasavvıflar, bazen bağlı olduğu tarikatın seyrüsulûkunda zikrettikleri isimleri şerh etmiştir. Böyle bir eser de Niyâzî-i Mısırî'ye ait olup "Halvetîler'in seyrüsulûk esnasında zikrettikleri Allah, Alî, Hû, Alîm, Kakhâr, Hay, Azîm, Hak, Vâhid, Kayyûm, Samed, Ehad isimlerinden oluşan on iki esmâ-i ilâhiyenin tasavvufî şerhi" (Aşkar, 2007: 169) yapılmıştır.

1.2.6. Serrâc-zâde Hasan Hâtif (17-18. yy) - **Şerh-i Esmâü'l-Hüsna**

Şairin *Divan*'ının der-kenârında kayıtlı olan bu şerh, 1735 yılında Bağdatlı Rızâyî'nin Mir Hasan Muammâmî'ye nazire olarak yazdığı eserin şerhi olup üzerinde bir çalışma yapılmamıştır (Ece, 2007: 93).

1.2.7. Harîrî-zâde Mehmed Kemaleddin (1850-1881) - **Şerh-i Virdi's-Settâr**

H. 1287/ M. 1870-71 yılında basılan eser, Halvetiyye tarikatının ikinci kurucusu sayılan Yahyâ-ı Şirvânî'nin (ö. 1446) Virdü's-Settâr adlı eserinin şerhidir (Ergür, Tarihsiz).

1.2.8. Ali Salâhaddin Yiğitoğlu (1877-1939) - **Şerhü'l-Esmâü'l-Hüsna**

Bahâeddinzâde Muhyiddin Mehmed'in (ö. 1545) Arapça eserinin Türkçe tercümesi olup 1924 yılında tamamlanmıştır (Gören, 2019).

1.2.9. Müellifi Meçhul - **Terceme-i Şerh-i Esmâü'l-Hüsna**

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde 19 Hk 872/2 demirbaş numarasıyla kayıtlı bir mecmuanın 37b-76b varakları arasında kayıtlıdır.

1.2.10. Müellifi Meçhul - **Terceme-i Esmâü'l-Hüsna**

Erzurum İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan 32 yapraklık eser, 25 Hk 1791 demirbaş numarasıyla Millî Kütüphane'de kayıtlıdır.

1.2.11. Müellifi Meçhul - **Hâzâ Şerhü'l-Esmâ-yı Hüsnâ⁷**

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmaları demirbaş no: 07255'de kayıtlı 34 varaklık müstakil bir eserdir. İlk iki sayfada doksan dokuz esmâ sıralandıktan sonra şerhi yapılmıştır.

1.2.12. Müellifi Meçhul - **Hâzâ Esmâ-yı Hüsnâ**

⁷ Eser, tarafımızdan yayıma hazırlanmaktadır.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmaları demirbaş no: 09308'de kayıtlı bir risaleler mecmuası içerisinde ilk 21 yaprakta yer almaktadır. Şerh, havass türünde olup esmânın okunması gereken sayı ve zamanlar belirtilmiştir.

Yukarıdaki mezkûr metinler dışında kaynaklarda bazı esmâü'l-hüsnâ şerhlerinin varlığı bildirilmesine rağmen ulaşılamayan metinler vardır. Bu eserler de şüphesiz ileriki zamanlarda bulunup neşredilecektir. Bu çalışmamızda da mensur ve müellifi meçhul bir esmâü'l-hüsnâ şerhinin tanıtımı yapılacaktır.

2. Müellifi Bilinmeyen Mensur Bir Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi

Çalışmamıza konu olan eser, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümünde 07226 demirbaş numarası ile kayıtlı, her sayfası ayrı numaralandırılmış 170 yapraklık bir mecmuanın ilk 14 sayfasında yer almaktadır. Harekesiz, nesih hattıyla yazılan şerhin tam başlığı serlevhada "Fî-Kitâb-ı Şifâü'l-Mü'min Terâcim-i Ma'ânî-i Esmâ'ü'l-Hüsnâ" şeklinde kırmızı mürekkeple belirtilmiştir.

Müellifin ve müstensihin kim olduğu, ne zaman yazıldığına dair hâtimede yahut mecmua üzerinde herhangi bir kayda rastlanılmaz. Dikkat edilirse başlıkta, şerh yerine "tercüme" ibaresini kullanmış olup Allah'ın doksan dokuz ismi kısaca izah edilmiştir. Müellif, şerhin başında "Hû" lafzının da esmâdan olduğunu, "Allah"ı ifade ettiğini belirtmiştir. Terâcim kelimesiyle Arapça yahut Farsça bir şerhin tercümesi kastedilmiş olabilir. Müellif, esmâ şerhinden sonra çeşitli dua ve hadislerle ilgili bazı izahlarda bulunurken;

"... ya'nî anı diyen kişi bu sa'âdete nâ'îl olması ma'nâsı ne idigüni bilmekle kayd olunduğu'çün bu fakîr-i pür-takşîr dahî Şeyh 'Aliyyül- Herevî hazretleri şerh-i hışnda tefsîr itdügi ma'nâ-yı zîbâyı nakl u terceme ider ki ma'nâsı budur..." diyerek Hâce Abdullah Herevî'nin (ö. 1089) tefsirinden söz eder. Bilindiği üzere Herevî'nin de bir esmâü'l-hüsnâ şerhi vardır (Yazıcı ve Uludağ, 1998: 222-226).

Esmâü'l-hüsnâ şerhinden sonra bazı duaların fazilet ve öneminden, ne vakitte okunması gerektiğinden bahsedilmiştir. Bu da şerhe kısmen de olsa havass özelliği katsa da ayrı bunu ayrı bir bölüm olarak görmek gerekir. Esmâ-i şerîf kırmızı mürekkeple yazılmıştır ve akabinde "manası ... dimekdür" kalıp ifadesiyle birkaç satır hâlinde anlamları bildirilmiştir. Üzerinde en fazla durulan ve izahı en çok yapılan isimler El-Rahmân/ El-Rahîm olup birlikte izah edilmiştir. El-Muksit ismi ise "ma'nâsı 'âdil dimekdür" denilmek suretiyle kısaca izah edilmiştir. El-Mu'izz/ El-Müzil, Ed-Dârr/ En-Nâfi' isimleri de birlikte şerh edilir. Doksan dokuz esmâ, Tirmizî hadisinde yer alan sıraya uygun şekilde olup şerhin sonunda Tirmizî'nin hadisi ve tercümesine de yer verilmiştir:

Toksan tokuz ism-i şerîfdür ki hakkında "Men aḥşāhā deḥale'l-cennet" hadîs-i şerîfi vâki'dür. Terceme-i ma'nâ: Bu toksan tokuz ism-i şerîfi ihşâ vü 'add iden, ya'nî anları birer birer şayan Müselmân yâhud âheste âheste anları kırâ'at iden Müslim yâhud anlara imân getüren kimse, ya'nî bunlar Allâh Te'âlâ'nın esmâsı olduğum i'tikâd idüp ma'nâlarına imâni olan yâhud anları ezberleyen Müselmân yâhud hem lafzların bilüp ve hem ma'nâları ile 'âmil olan kişi yâhud onların ahlâkı ile müteḥallik olan kimse dâhil-i cennet olur.

Esmâü'l-hüsnâ şerhinin dili açık ve anlaşılır olup sâde nesir özelliği taşımaktadır. Genellikle kısa cümlelerle izahlar yapılmış olup çoğu zaman "ve" bağlacıyla cümleler birleştirilmiştir. Şerhte yer alan kelimelerin ekseriyeti yine Arapça ve Farsça olup dili orta ağırlıktadır. Eserin dil özelliklerinden ne

zaman yazıldığına dair tahminde bulunmak güçtür. Ancak arkaik kelimelerin az oluşu ve imlayla ilgili bazı hususlar, 17-18. asırda yazılmış olabileceği intibamı uyandırmaktadır.

2.1. Metin

Fî Kitâb-ı Şifâ'ül-Mü'min Terâcim-ı Ma'Âni-i Esmâ'ül-Hüsnâ

Hü “Hüve'llâhü'llezî lâ ilâhe illâ Hü”da toksan tokuz esmâdan ma'dûd olan ancak lafza-i Allâh'dır, gayrısı degildir. Pes bu ism-i şerîf, ism-i zâtdır ki câmi'-i şifât-ı kâmilâtdır.

Er-Rahmân Er-Rahîm şîğa-i mübâlagalardır. Ya'nî her birinin ma'nâsı mübâlağa-i rahmet ile rahmet idici dimekdir. Lâkin lafz-ı Rahmân'ın ma'nâsındaki mübâlağa, lafz-ı Rahîm'in ma'nâsındaki mübâlagadan katı çokdur. Pes bunun'çündür ki Allâh Te'âlâ “Rahmânü'd-dünyâ ve rahîmü'l-âhire” dinür. Ya'nî Allâh Te'âlâ dünyânın Rahmânı ve âhiretin Rahîmidür. Zîrâ Allâh Te'âlâ'nın dünyadaki rahmeti mü'mine hem kâfire ve şâlihe hem fâcire 'âmmedür. Ya'nî cümlesine şâmileddür ki bu rahmetden hiç birisi mahrûm degildir. Ammâ âhiretdeki rahmeti ancak mü'min kullarına muhtaşadur ve kâfirlere âhiretde bu rahmetden naşîb ü behre yokdur. Pes, Rahmân'ın lafzı hâşdır ki Allâh Te'âlâ'dan gayra Rahmân demek câ'iz degildir. Ya'nî mâ-sivâya lafz-ı Rahmân'ın ıtlâkı şâlih degildir. Ve ma'nâsı 'âmm olduğu Allâh Te'âlâ cemî-i mevcûdâtı ketm-i 'ademden 'arşa-i vücûda getürmesi ve mü'min ü kâfir ü şâlih ü fâcire ve sâ'ir halka rızklarını virmekle ve anlara nef ve sûd ırgürmekle ve'l-hâşıl dâr-ı dünyâda her birine hâline göre gerekisini virmekle rahmeti cemî-i mevcûdâta şâmil [1] cihetindedür. Ve Rahîm'in lafzı 'âmm olmak, Allâh Te'âlâ'dan gayra da Rahîm dinilmek câ'iz olduğu hâşsiyyetindedür. Ya'nî mâ-sivâdan ziyâdece merhâmetli ve şefkatli olana rahîm dinilmek vardur ve lâkin Rahîm-i hâkîki ancak Allâh Te'âlâ'dur. **Feth.** Zîrâ mâ-sivâdan şudür iden rahmet, gerek kalil ve gerek keşir vücûda gelmez illâ Allâh Te'âlâ'nın anı icâd ü halk itmesiyle vücûd bulur. Pes imdi hâkîkatde Rahîm, Allâh Te'âlâ'dır. Ve ma'nâsı hâşş olduğu Allâh Te'âlâ mü'min kullarına lutf u tevfiğ eyleyüp âhiretde in'âmât-ı keşire-i bî-gâye vü ihsânât-ı vâfire-i bî-nihâye ile ancak anlara rahmet itmesi cihetindedür. Naz Pes bu iki lafz-ı celâlenin şifâtı oldukları tağırce terceme-i ma'nâları böyledir. Ya'nî ancılayın Allâh Te'âlâ kim envâ-ı cemî mevcûdâtı halk idüp rızklarını virmekle ve anlara hayât-ı dünyâlarında nef u sûdı olanları işâl itmekle hâşılı her birine dünyâda gerekisini virmekle anlara mübâlağa-i rahmetiyle rahmet idicidir. Ve dünyâda mü'min kullarına tevfiğ u ihsân idüp anları kendüye mu'tî u münkâd kılmagla ve âhiretde dağı bu kulları ni'am-ı keşire-i gayr-i mütenâhiye ve envâ-ı kerem-i bî-nihâye ile mün'am 'aleyhim ve mükremîn kılmagıyla anlara mübâlağa-i rahmetle rahmet idicidir dimekdir.

El-Melik ma'nâsı cemî-i hâkında emr ü nehy ile mutaşarrıf olup cümlesine mâlikdür. Ve hepsi taht-ı mülk ü kahr [2] u irâdesinde olup istedüğü gibi hükümni icrâ ider dimekdir.

El-Ğuddüsü ma'nâsı, her bir 'aybdan ve eksüklik şifâtlarından mübâlağa ile tâhir ü pâkdir. Ve zât-ı 'aliyyesine lâyık u sezâvâr olmayan eşyâdan münezzeh ü müberrâdur dimekdir.

Es-Selâmü ma'nâsı Ğuddüs gibidir ki cemî-i neğâ'ışdan ve halka 'ârız olan âfâtdan sâlimdir dimekdir. Ğuddüs ile Selâm'ın aralarında farkı budur ki evvelkinin ma'nâsı zamân-ı mâzî vü hâzırda cemî-i 'ayüb ve neğâ'ışdan berâ'atine işâret ve ikincinin ma'nâsı zamân-ı müstakbelde 'uyüb u neğâ'ışdan selâmetine işâretdür.

El-Mü'minü ma'nâsı, vâhib-i emndür dimektedir. Ya'nî andan gayrı emân virici yokdur ki dünyâ ve âhiretde hiç kimse emân bulmaz, illâ anın emîn kıldığı bulur dimekdir. Hâşılı esbâb-ı emn ü emânı i'tâ idüp tûruk-ı mehâvifi sedd ü bend ider ancak oldur dimekdir yâhüd ma'nâsı 'ibâdı emîn kılmışdur anlara

zulm itmesinden. Ya'nî Allâh Te'âlâ kimseye zulm itmekden münezzehdür dimekdür. Bunlardan ğayrı ma'nâsı dağı vardır.

El-Müheyminü ma'nâsı 'ibâdı üzre şehîd olup cem'ân a'mâllerini bilüp andan hiç bir nesne ğâ'ib olmaz. Yâhüd maḥlûkâtın a'mâl ü erzâk ü âcâlleri ile kâ'imdür. Kıyâmı ile murâd üzerlerine muḥḥalî' vü müstevlî ve ğâlib olup cümlesinin ğâfızî olmasındır. [3]

El-'Azîzü ma'nâsı 'adimü'l-mışldür. Ya'nî hiç aña beşzer yokdur dimekdür. Yâhod ğâlib kâhirdür dimekdür. Ya'nî şöyle ğâlibdür ki aşlâ ne mağlûb olmuşdur ve ne olacağdur dimekdür.

El-Cebbâru ma'nâsı istediğı gibi ibâdına kahr idicidür ve halkı üzre 'âlidür. Ve ceberût u kibriyâ şâhibidür ve şol 'âlim-i 'azîmdür ki cemî-i maḥlûkât anın zelilleridür. Yâhod kudret ü sultânda bir 'azîmü'ş-şândır dimekdür.

El-Mütekebbirü ma'nâsı kibriyâ vü 'azamet şâhibidür yâhod halkın şıfâtından müte'âlî ve münezzehdür dimekdür. Ve yine bu şıfat kemâl-i zâtdan ve kemâl-i vücüddan ve kemâl-i beğâdan 'ibâretdür ki bununla 'alâ vechi'l-istiḥkâk Allâh Te'âlâ'dan ğayrı vaşflanmaz. Ma'lûm ola ki bu iki şıfat, Allâh Te'âlâ'nın hakkında şıfat-ı medhidür ammâ ki halkın hakkında şıfat-ı zemmdür ki halkdan cebbâr ü mütekebbir ile her kim vaşflanursa, mezmûm u maḥhür olur.

El-Ħâlîku ma'nâsı eşyâyı yokdan var idicidür dimekdür.

El-Bârî'u ma'nâsı, mişâl-i sâbıkı yoğ iken eşyâyı ihtirâ' vü icâd ü taşvîr idicidür dimekdür.

El-Muşavviru ma'nâsı, cemî-i mevcûdâtı taşvîr ü tertîb idüp her birine bir şüret-i hâşşa virmişdür ki halk birbirinden anınla temyiz olunur dimekdür.

El-Ġaffaru ma'nâsı zünübı mağfîret idicidür kebîre ise de [4] ve 'uyübü setr idicidür keşîre ise de dimekdür.

El-Ķahhâru ma'nâsı hiç bir maḥlûk yokdur ki illâ anın taht-ı kahr u kudretinde musaḥḥar u râmıdır ve kabzasında 'âcizdür dimekdür.

El-Vehhâbü ma'nâsı bilâ-'arâz ve lâ-ğarâz keşîrü'l-'aḥâdur dimekdür.

Er-Rezzâku ma'nâsı halâyıkın rızklarını halk idüp her birinin rızkına mütekeffil olmuşdur dimekdür.

El-Fettâhu ma'nâsı kullarına rızk u raḥmet ve 'ilm ü ma'rîfet kapularını fetḥ idicidür dimekdür.

El-'Alîmü ma'nâsı külliyât ve cüz'îyyâtdan cemî-i eşyâyı ve ma'dümâtı ve mevcûd olmayan nesne mevcûd olunca nice olacağını hep mübâlağa ile bilicidür dimekdür.

El-Ķâbizü ma'nâsı luḥ u ḥikmeti ile rızk ve sa'ir eşyâyı 'ibâdından istediğı kadar kabz u imsâk idicidür dimekdür.

El-Bâsiḥu ma'nâsı ḥissî ve ma'nevî rızk 'ibâdından istediğine tevsi'a idicidür dimekdür.

El-Ħâfiḍu ma'nâsı kâfirlere ihânet ve fâcirleri izlâl ve mütekebbirleri zîr ü zeber, ya'nî baş aşağı idicidür dimekdür.

Er-Râfî'u ma'nâsı sa'âdetli kılmağla mü'minleri ref' idici ve evliyâsını takarrüb ü imdâdı ile refî'ü'l-ğadr kılıcıdır dimekdür.

El-Mu'izzü/ El-Müzillü ma'naları kullarından diledüğünü 'ilm ü kanâ'at ile i'zâz ve diledüğünü cehl ü kasâvet ile izlâl idicidir dimekdür.

Es-Semî'u ma'nâsı [5] her bir mesmû'ı sâmi'dür, her ne kadar hafî vü nihân olursa da dimekdür.

El-Başîru ma'nâsı cemî'i eşyâyı müşâhede idüp görücidür dimekdür. Ma'lûm ola ki Allâh Te'âlâ'nın işitmesi ve görmesi âlet ile degildir.

El-Hâkemü ma'nâsı şol hâkimdür ki aşlâ hükmini redd ider ve kazâsını men' ider yokdur dimekdür.

El-'Adlü ma'nâsı Allâh Te'âlâ şol 'âdildir ki dâ'imâ andan fi'l-i 'adl zuhûr ider.

El-Laîfî ma'nâsı dağâyık-ı eşyâyı 'âlimdür dimekdür. Yâhud 'ibâdını rıfk ile murâdlarına işâl idici refîkdür. Yâhud tevfiğ u 'işmet idicidir dimekdür.

El-Habîru ma'nâsı hakâyık-ı eşyâyı 'âlimdür. Ya'nî olmuş ve olacak eşyâyı hep bilicidir dimekdür.

El-Halîmü ma'nâsı gâyet-i⁸ kudreti ve kemâl-i iktidârı var iken yine isticâl idüb de 'âşilere 'ukûbet itmez. Bil ki şafh u inâ'et (?) ü te'ennî ile ider dimekdür.

El-'Azîmü ma'nâsı Allâh Te'âlâ şol 'azîmdür ki kadri hudûd-ı 'aklı geçmiştir. Şöyle kim künhini ihâta mutaşavver degildir. Ya'nî Allâh Te'âlâ şol 'azamet ü kibriyâ şâhibidür ki andan a'zam hiç bir nesne yokdur. Ma'lûm ola ki 'azîmligi 'izam-i şânına ve celâl-i kadrine münşarifdür. Yoğsa ecsâmın şifatlarından olandan Allâh Te'âlâ müte'âlî ve münezzehdür. [6]

El-Ğafûru ma'nâsı, mübâlağa ile mağfiret idicidir dimekdür.

Eş-Şekûru ma'nâsı az tâ'at ile çok derecât virür. Hâşılı bu dünyâda niçe niçe ni'metler ve âhîretde bî-nihâye derecât-ı 'âliyye viricidir dimekdür.

El-'Aliyyü ma'nâsı anın rütbesi fevkinda hiç bir mertebe yokdur dimekdür.

El-Kebîru ma'nâsı kibriyâ ve 'azametde andan kebir hiç bir kimse mutaşavver degildir dimekdür.

El-Hafîzu ma'nâsı mevcûdâtı zevâl ü ihtilâlden hıfz idicidir dimekdür.

El-Muķitü -ki kâf ile ve âhîrinde iki noktalı tâ iledür- ma'nâsı muķtedir dimekdür ve akvât-ı halkı viricidir dimekdür. Ve bir rivâyetde ğayn-ı mu'ceme ile ve âhîrinde üç noktalı şâ ile muğîs dahı mervîdür. Pes ma'nâsı istiğâşe ve istimdâd iden, 'ibâdına iğâşe ve imdâd idicidir dimekdür.

El-Hasîbü ma'nâsı ef'âl-i 'ibâdını hisâb idüp herkesi 'ameli ile âhîretde cezâlandırıcıdır dimekdür.

El-Celîlü ma'nâsı şifât-ı celâl ile men'ütdür dimekdür.

⁸ Bu kelime gâyet şeklinde de okunabilir.

El-Kerîmü ma'nâsı şîfat-ı kemâl ile mevşûfdur yâhud zû'l-kerem ve'l-cüddur dimekdür.

Er-Raķîbü ma'nâsı şol hâfızdur ki andan hiç bir şey' gâ'ib olmaz dimekdür. Ba'zı rivâyâtda bunun bedeli karîb vâķı'dür.

El-Mücîbü ma'nâsı 'ibâdının du'âsını kabûl idicidür ve mes'ûllerini i'tâ idicidür dimekdür. [7]

El-Vâsi' ma'nâsı rahmeti cemî'-i eşyâya vâsi'adur dimekdür.

El-Hakîmü ma'nâsı hikmet-i bâliğa şâhibidür dimekdür.

El-Vedûdü ma'nâsı kulüb-ı evliyâsında maħbûbdur. Yâhud enbiyâ ve hülâsa-i evliyâsını muħibdür ve dostdârdur dimekdür.

El-Mecîdü ma'nâsı, şâhib-i mecd ü şerefür dimekdür.

El-Bâ'isü ma'nâsı, enbiyâsını ba's idici ve halkı mevtiden sonra ihyâ idüp kıyâmetde ba's idicidür dimekdür.

Eş-Şehîdü ma'nâsı, şol şâhidür ki 'ilminden hiç bir nesne gâ'ib olmaz dimekdür.

El-Hakķu ma'nâsı mevcûddur ve ulühiyyeti hakķan şâbitdür dimekdür.

El-Vekîlü ma'nâsı erzâķ-ı 'ibâdına kefildür ve meşâlihleriyle üzerlerine kâ'imdür dimekdür.

El-Kaviyyü ma'nâsı her bir şey' üzerine kâdir ve emr ü şâni üzre gâlibdür dimekdür.

El-Metînü ma'nâsı şol şedîddür ki ef'âlinde aşlâ aŗa meşakķat ü ta'ab ü külfet lâhik olmaz. Ba'z-ı rivâyâtda bunun bedeline Mübîn vâķı' olmuşdur. Zamm-ı mîm ile ve sonra tahtında bir noķtalı yâ ile.

El-Veliyyü ma'nâsı nâşır yâhud umûr-ı 'ibâdını mutaşarrıf dimekdür.

El-Hamîdü ma'nâsı cemî'-i fi'âlinde maħmûd u memdûhdur yâhud zât ü şîfat u ef'âlinde kendü hâmidür dimekdür. Ve hakķatde ise Allâh Te'âlâ hem hâmid ve hem maħmûddur.

EL-Muħşî ma'nâsı [8] her şey'in 'adedini bilüp cemî'-i mevcûdâtı 'ilmi ihâta itmişdür dimekdür.

El-Mübîdü ma'nâsı eşyâyı inşâ ve icâd idüp taķdîr ve halk u ihtirâ' eyledi, evvelden bunların mişâli hiç sabık itmemiş iken dimekdür.

El-Mu'îdü ma'nâsı halkını hayâtdan sonra memâta dünyâda ve memâtından sonra hayâta 'uķbâda i'âde idicidür dimekdür.

El-Muħyî ma'nâsı hayâtı halk idicidür dimekdür.

El-Mümîtü ma'nâsı mevti halk idicidür dimekdür.

El-Hayyü dâ'im ezeli, ebedîdür dimekdür.

El-Ḳayyūmu ma'nâsı bi-nefsihi ḳā'im ve ğayrısı muḳimdür dimekdür.

El-Vācidü ma'nâsı şol ğanīdür ki her istediğini bulup aslâ hiç muftēḳ olmaz dimekdür.

El-Mācidü ma'nâsı mu'azzam ve mükerremdür yāḥud vâsi'u'l-keremdür dimekdür.

El-Vāhidü ma'nâsı şol ferddür ki mütevaḥhid olmaḳdan zā'il olmaz. Ḥāşılı, nazīri ve mişli yoḳdur dimekdür. Ba'z-ı rivāyâtda bundan sonra Eḥad daḫı vāḳi'dür. Pes bu ism daḫı esmâ-yı ḥüsnâda şābit olduğı taḳdīrce Eḥad be-i'tibār zāt ü vāhid ise maḳām-ı şıfâtda olur.

Eş-Şamedü ma'nâsı şol seyyiddür ki ululuk aḡa müntheḫ olur dimekdür. Yāḥud dā'im ü bāḳī ma'nâsındadır yāḥud cemī'-i ḥavāyicde ancaḳ ol maḳşūd olur dimekdür. Ḥāşılı Allāḫ Te'ālâ şol ğaniyy-i muḳlaḳdur ki hiç bir nesneye muḫtāc olmaz [9] ve her bir maḫlūḳ aḡa muḫtāc olur dimekdür

El-Ḳādiru ma'nâsı irade ve meşıyyeti ta'alluḳ eylediği eşyâ üzre ḳādirdür dimekdür.

El-Muḳtediru ma'nâsı mübālağa ile ḳudret şāhibidür dimekdür.

El-Muḳaddimü ma'nâsı eşyâyı taḳdīm idüp mevāzi'-i lāyıkasında vaz' idicidür dimekdür.

El-Mu'Ahḫiru ma'nâsı eşyâyı mevāḳit-i lāyıkasına te'ḫir idicidür ki aslâ anıḡ mu'ahḫar ḳılduğını muḳaddem ḳılar ve muḳaddem ḳılduğını mu'ahḫar ḳılar kimse yoḳdur.

El-Evvelü ma'nâsı her şey'den öndindür ve andan öndin hiç bir kimse yoḳdur dimekdür.

El-Āḫiru ma'nâsı her şey'in ba'dindedür. Andan sonra hiç bir şey' yoḳdur dimekdür. Ve ba'zılar dimiş ki fenâ-yı ḫalkdan sonra bāḳidür dimekdür. Ammâ ki evlâ ve uḫrâ olan evvelün ḳadīmün bi-lâ ibtidâ ve āḫir kerīmün bi-lâ intihâ dinilmekdür. Ve mücmel-i kelām budur ki Allāḫ Te'ālâ mevcūd olmaḳdan zā'il olmadı ve zā'il olmaz.

Ez-Zāhiru ma'nâsı kemāl-i zātı ve cemāl-i zātı üzre delâlet iden āşarı ve maşnū'atı i'tibārı zāhirdür dimekdür. Ve daḫı her bir şey' üzre ğālib ve 'ālī ma'nâsındadır dimişler.

El-Bāḫn ma'nâsı ebşār-ı ḫalkdan muḫteci'dür ve aḡa teveḫhüm-i keyfiyyet istilâ ve ğalebe idemez. Ya'nī dünyâda anı gözler görmekten münezzeḫdür dimekdür. Ve daḫı bāḫn olması künh-i zātı ve iḫtā-i [10] ma'rifet-i şıfâtı i'tibārı iledür. Ve daḫı umūruḡ bevāḫnını 'ālimdür dimekdür. Ve 'uyūndan bāḫn olanları bilir; cümlesine muḫtālī'dür dimekdür.

El-Vālī ma'nâsı cemī'-i eşyānuḡ mālīki ve mutaşarrıfidür ki her birinde istediği gibi taşarruf idüp anda emrünü tenfiz ider dimekdür.

El-Müte'ālī ma'nâsı 'Aliyy ma'nâsıdır lākin bunda mübālağa vardır. Ya'nī her vaşf u şenādan celle ve 'alâ dimekdür.

El-Berru ma'nâsı muḫsin ü mün'im dimekdür.

Et-Tevvābü ma'nâsı 'ibādının tevbelerini ḳabūl idicidür. Ve anları tevbe üzre tevfiḳ idicidür ve tā'ib olan ḳullarına raḫmet ü mağfıret ile rüçü' idicidür dimekdür.

El-Müntakım ma'nâsı 'uķûbetde bâliğdür ki istediği üzre 'ikâbını teşdîd ile tutar ve a'dâsından evliyâ ve eħibbâsına intikâm ü intişâr alur dimekdür.

El-'Afüvvü ma'nâsı keşirü'l-mücâvezesdür zünûbdan ve ziyâde müsâmaħa idicidir 'uyûbdan dimekdür.

Er-Ra'ûf ma'nâsı envâ'-ı rahmetiñ eñ ziyâde mübâlağasıyla esirgeyicidir dimekdür.

Mâlike'l-Mülki ma'nâsı şirkden mücerred ü şerikden mu'arrâ mülk ile şâhibü'l-mülkdür dimekdür.

Zü'l-Celâli Ve'l-İkrâmü ma'nâsı nu'ût-ı celâliyye ve şıfât-ı cemâliyye şâhibidür dimekdür. Ma'lûm ola ki Zü'l-celâl ve'l-ikrâmıñ mecmû'ı bir isimdür.

El-Muķşıfu ma'nâsı 'âdil dimekdür.

El-Câmi'u ma'nâsı kıyâmetde [11] ħalâyıkı cem' idicidir ve daħı mütemâsilât ü mütebayınât ü mütezâdd aralarını vücûdda cem' idicidir dimekdür.

El-Ġaniyyü ma'nâsı Allâħ Te'âlâ şol ħaniyy-i muḫlakdür ki ħiç bir şey'de ħiç bir kimseye muḫtâc olmaz. Ve cemî'-i maħlûkâtıñ her birisi her bir şey'de aħa muḫtâclardır dimekdür.

El-Muġnî ma'nâsı Allâħ Te'âlâ 'ibâdından istediğini envâ'-ı ħnâdan istediği ħnâ ile ħanî ve tüvânger kılıcıdır dimekdür. Ve ni'metleriñ efzâli ise ħnâ-yı ħalb ve keşret-i ma'rifet-i Rabb Te'âlâ ve teķaddeşdür.

El-Mâni'u ma'nâsı istediği ħâlibden maḫlûbını men' ider ve istediğini virür dimekdür.

Eğ-Ďarru En-Nâfi'u ma'nâları zârarı ve nefî ħalk ider ve men' u 'aḫâ yedindedür. Ħaķikatde andan ħayrı mâni' u mu'ti yokdur dimekdür. Bu iki ismi daħı Ķâbız, Bâsıt gibi cem' idüp ikisini bir yerden söylemek gerekdür. Ya'nî Allâħ Te'âlâ Ďarrur diyüp de sükût itmek gerekdür; belki Ďarr u Nâfi'dür demek gerekdür.

En-Nür ma'nâsı Allâħ Te'âlâ şol zâhirdür ki her bir zühür anıñladur. Pes 'amâyet şâhibi olan anıñ nürü ile görür ve ħavâyet şâhibi olan anıñ hidâyeti ile irşâd bulur dimekdür.

El-Ħâdi ma'nâsı ba'zı 'ibâdını ħüsn-i me'âdi üzre delâlet idüp 'ibâdından dilediğini kemâl-i irşâdına işâl ider dimekdür.

El-Bedi'u [12] ma'nâsı ibtidâ' vü ihtirâ' idüp ħalkı ħalk eyledi, şöyle ki ħalkından evvel mişâlleri sâbık degül idi dimekdür. Ve daħı zâtında Bedi'dür ki şıfâtında mişli yokdur dimekdür.

El-Bâķi ħalkıñ fenâsından sonra daħı mevçüddur ebeden dimekdür.

El-Vârişü arza ve üstünde ve altında olanlara hep vâriş olur dimekdür. Ħâşılı fenâ-yı ħalâyıkdan sonra daħı bâķidür dimekdür.

Er-Reşidü ma'nâsı ħalkı irşâd eyledi ve dünyâ ve âħiret meşâliħini anlara gösterdi dimekdür.

Eş-Şabûru ma'nâsı 'âşilerden intikâm almağa, ya'nî günehkârların ta'zibinde 'acele itmez; belki anlara mühlet virüp ecel-i müsemma ve vaqt-i mu'ayyene dek alıkor dimekdür. Ve bu ma'nâda Hâlim ile Şabûruñ farkları vardır.

Ma'lûm ola ki bu esmâ'-yı mezkûrenin dağı niçe ma'naları vardır. Lâkin biz ihtisâr itdük kim bu kitâba mü'tâla'a idenlerin efhâmına karîb olan ma'ânileri bunlardır ve bu mezkûr olan esmâ'-i hüsnâ ki Allâh Te'âlâ anıñla du'â idün diyü bize buyurmuşdur. Toksan tokuz ism-i şerîfdür ki hakkında "Men ahşâhâ deḥale'l-cennet" hadîs-i şerîfi vâkı'dür. Terceme-i ma'nâ: Bu toksan tokuz ism-i şerîfi ihşâ vü 'add iden, ya'nî anları birer birer şayan Müselmân yâhud âheste âheste anları kırâ'at [13] iden Müslim yâhud anlara imân getiren kimse, ya'nî bunlar Allâh Te'âlâ'nın esmâsı olduğunu i'tikâd idüp ma'nalarına imâmı olan yâhud anları ezberleyen Müselmân yâhud hem lafzların bilüp ve hem ma'naları ile 'âmil olan kişi yâhud anların ahlâkı ile müteḥallik olan kimse dâhil-i cennet olur. Yâhud cennet ğurfelerinin en yücelerine vâsil olur. Ve na'im-i cennetin a'lâlarına nâ'il olur. Ve rivâyet-i uhrâda "Men de'â bihâ istecâba'llâhu lehü" vâkı'dür. Terceme: Ol toksan tokuz esmâ ile du'â idecek, Allâh Te'âlâ du'âsını müstecâb eyleyüp murâdına vâsil kıla. [14]

Sonuç

Esmâü'l-hüsnâlar, Arap ve Fars edebiyatlarında olduğu gibi edebiyatımızda da mensur, manzum yahut nazım-nesir karışık pek çok eser bu sahada verilmiştir. Bu eserlerden özellikle manzum olanlarının müellifi büyük oranda bellidir. Ancak mensurlar içerisinde müellifi meçhul eserlerin sayısı fazladır. Esmâü'l-hüsnâ şerhleri tevhid ve münâcâtlardan sonra Cenâb-ı Allah'ı konu edinen en önemli edebî tür olup dört şekilde karşımıza çıkar. Bunlar; isimleri yalnızca sayıp sıralayanlar, şerh edenler, muamma ve havass türündedir. Bazı eserler müstakil bazıları da bir eser içerisinde bölüm hâlinde yer almaktadır. Yalnızca Klasik Türk edebiyatında değil halk edebiyatı ve çağdaş Türk edebiyatında da esmâü'l-hüsnâ konulu eserler vardır.

Bugüne kadar esmâü'l-hüsnâlar üzerine pek çok çalışmanın olduğu görülmektedir. Ancak bu çalışmalarda esmâü'l-hüsnâ şerhi olarak verilen bazı eserlerin bu türden olmadığı anlaşılmıştır. Misal Sinan Paşa'nın *Tazarru-nâme'si*, Şabân-ı Velî'nin *Vird-i Settâr'ı*, Şeyhülislam Ebu's-Su'ûd'un *Du'â-nâme'si* bu türe ait Türkçe eserler arasında gösterilse de öyle değildir. Yine Hâkim Seyyid Mehmed'e ait manzum şerhin aslında Subhî'nin eseri olduğu ortaya çıkmıştır. Hâkim Mehmed, Subhî'nin manzum şerhine mensur şerh ve vefk ekleyerek eseri kendisine mâl etmiş görünmektedir. Yine bir diğer bilgi hatası Şeyhoğlu Mustafa'ya ait manzum şerh ile alakalı olup pek çok kaynakta *Kenzü'l-Küberâ* müellifi ile karıştırılmıştır.

Kütüphanelerde henüz daha neşredilmemiş bu türden pek çok eser vardır. Özellikle edebî ciheti daha zayıf olan mensur metinler araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Bu mensur şerhlerden biri de İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümünde demirbaş no: 07226'da kayıtlı bir mecmua içerisinde. "Fî-Kitâb-ı Şifâü'l-Mü'min Terâcim-i Ma'âni-i Esmâ'ü'l-Hüsnâ" başlıklı eserde Tirmizî hadisine uygun olarak doksan dokuz ismin kısa şerhi yapılmıştır. Eserin müellifi, kim tarafından ve ne zaman istinsah edildiği belli değildir. Şerhin muhtevasında, tür içindeki diğer metinlere aykırılık teşkil edebilecek bir yoruma tesadüf edilmez. Dikkat çekici bir yanı; "Hu" isminin doksan dokuz esmâ arasında gösterilmesidir. Bu eserin neşri ile tür literatürüne katkı sağlanmıştır.

Kaynakça

- Akaryalı, M. S. (2000). Şâkir Ahmed Paşa Ravz-ı Verd, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Akın, L. (2011). Cevâhirü'l-Ma`ânî (Paris nüshası) Metin ve Söz Dizimi İncelemesi, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Aşkar, M. (2007). “Niyâzî-i Mısırî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 33, s. 166-169.
- Baş, M. K. (1999). Lamiî Çelebi'nin Şerh-i Muammeyât Alâ Esmâ-i Hüsnâ'sı (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi).
- Batur, H. (2022). “Abdurrahman Sâmî Saruhanî'nin Esmâ-i Hüsnâ Kasidesi”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/3, s. 1852-1869.
- Ceyhan Â. (2016). “Şirvanlı Habîbullâh'ın Esmâ-i Hüsnâ Şerhi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 17, s. 13-54.
- Çelik, A. vd. (2020). “Diller O'nu Söyler: 'Alî Çâviş'in Üç Dilde Esmâ-i Hüsnâ'sı”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, s. 197-216.
- Dilek, M. (2003). “Hadislerde El-Esmâü'l-Hüsna”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/12, s. 77-94
- Düzenli, M. B. (2014). Hüseyin b. Ahmed Sirôzî'nin Câmîü'l-Envâr 'Alâ Tefsiri'l-İhlâs adlı eseri (1b-192b, İnceleme-metin), Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi.
- Ece, S. (2007). “Serrâc-zâde Hasan Hâtif (Hayatı ve Eserleri)”, *Turkish Studies*, 2/1, s. 84-103.
- Ekrem S. (2016). Abdülmecid b. Nasuh Tosyevî ve Matlabü'l-Ala Adlı Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Ergür, M. (Tarihsiz). Şerh-i Vird-i Settar Harîrî-zâde Kemaleddin Efendi, <https://www.muzaferozak.com/PDF/Kitaplar/virdi-settar-serhi-transkripsiyon.pdf> [E. T.: 15.08.2022]
- Gören, F. (2019). Bahâeddinzâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin Şerhu'l-Esmâü'l-Hüsna Adlı Eseri: Tahkik ve Değerlendirme, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Kızılabdullah, Ş. (2004). Hâkim Seyyid Mehmed Efendi, Hayatı, Eserleri ve Manzum Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Kiraz, S. (2018). “Fezâyî'nin Çihil-nâm-ı Manzûm Adlı Havâss-ı Esmâ-i Hüsnâ Mesnevisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/2, s. 999-1034
- Koyuncu, F. (2014). “Bursalı Subhî Mehmed ve Manzum Esmâü'l-Hüsna Şerhi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/31, s. 175-193.
- Koyuncu, F. (2015). “16. Asır Şairlerinden Nahîfî'nin Manzum Esmâü'l-Hüsna'sı: Şerh-i Şâfi”, *Sûfi Araştırmaları*, 6/11, s. 121-163.
- Kuzubaş, M. (2019). “Fahredden Rûmî'nin Esmâü'l-Hüsna Şerhi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/68, s. 241-261.
- Külekçi, N. (1997). *İbni İsâ Saruhânî Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Muradoğlu Ağrınkan, M. (2021). *Esmâü'l-Hüsna Şerhi Abdullah Simavi*, İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Özkat, M. (2016). “Trabzonlu Şâkir Ahmed Paşa (Öl. H. 1234/1819) ve Dikkatlerden Kaçan Bir Eseri: Hulâsatü'l-Ahkâm”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 35, s. 195-246
- Öztürk, A. (2019). “İslâmî Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ”, *İslamî İlimler Dergisi*, 14/2, s. 27- 41,
- Öztürk, E. C. (2015). “Şeyhoğlu'nun Havâss-ı Esmâ-i Hüsnâ”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/36 s. 188-208.
- Paksoy, K. (2011). “Allah'ın Doksan Dokuz İsmiyle İlgili Rivayetin Tahlili”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11/1, s. 91-111.

- Pekçetin, O. (2010). Ahmed-i Dâî'nin Vesiletü'l-Mülûk Adlı Eseri (1b-58b), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Süslü, Z. (2020). "Ceceli Müftü İbrahim Efendi ve Manzûm Esmâ-i Hüsna'sı", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 10/ 1, s. 42-57.
- Şener, H. İ. (1985). Türk Edebiyatında Manzum Esmâü'l-Hüsna'lar. Doktora Tezi, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi
- Şener, H. İ. (1987). "Âsâr-ı Kemâl'de Yer Alan Manzûm Esmâü'l-hüsna", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi IV (Prof. Dr. Ömer Yiğitbaşı'na Armağan)*, s. 227-240.
- Şenödevici, Ö. ve Kuyma, E. (2022). *XV. Yüzyıl Şairi Fezaî ve Mesnevileri*, İstanbul: Kesit Yayınları
- Şeref, S. (2020). Vardarî Hâfız Mahmûd Efendi'nin Muhtasar-ı Havâss-ı Esmâ-i Hüsna'sı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Topaloğlu, B. (1995). "Esmâ-i Hüsna", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11, s. 404-418.
- Yazıcı, T. ve Uludağ, S. (1998). "Herevî, Hâce Abdullah", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 17, s. 222-226.
- Yıldız, Â. (2012). *Hû Manzum Esmâü'l-Hüsna*, Sivas: Be Yayınları.
- Yılmaz, A. (1998). "Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsna Şerhleri ve İbn-i İsâ-yı Saruhânî'nin Şerh-i Esmâ-i Hüsna'sı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1, s. 1-34.
- Yılmaz, O. (2014). Hamdi Efendi'nin "Manzûm Münâcât ve Arz-ı Hâcât/Manzûm Esmâ-i Hüsna Şerhi" Adlı Eseri (İnceleme-Metin), Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi.

Tıpkıbasım

[1]

[3]

[2]

[5]

[4]

[7]

[6]

[9]

[8]

[11]

[10]

[13]

[12]

[14]